

DISSERTATIONES

A KEGYETLENKEDÉS MINT SZEPARÁCIÓS OK
AZ EGYHÁZI BÍRÓSÁGOK GYAKORLATÁBANTAMÁSI A. Éva
egyetemi tanársegéd (SZTE ÁJTK)**1. Bevezetés**

Kánonjog-történeti kutatásaink egyik legérdekesebb vizsgálódási területe a házassági ügyekben történt szentszéki bíraskodás vizsgálata, a bírói gyakorlatban megfigyelhető tendenciák kiszűrése. A polgári házasságkötés 1895-ös bevezetését megelőzően ugyanis az egyházi bíróságok kezében volt a házasságokkal kapcsolatos bizonyos jogviták elbírálása, rendezése. Elmondható, hogy mivel a katolikus egyház felfogása szerint az érvényesen megkötött és elhált házasság felbonthatatlan, így a szentszékek előtti házassági perek nagy része a szeparáció, vagy más elnevezéssel ágytól és asztaltól történő elváltatás kimondására irányult. Ezen kívül jóval csekélyebb számban előfordultak a házasság érvénytelenségének megállapítását célzó keresetek is, de az egyházi bíróság ügykörét döntően a szeparációs perek tették ki. Munkánkban a szeparáción belül is a leggyakrabban előforduló esetkörrel, a durva, kegyetlen bánásmóddal, kegyetlenkedéssel fogunk foglalkozni, azt vizsgáljuk, hogy ez miként jelent meg az egyházi bíróságok gyakorlatában. Vizsgálódásunk fő témáját tehát a kánonjogi szempontok, az egyházi törvénykezési gyakorlat vizsgálata teszi ki a 19. század folyamán és a századfordulón. Mivel azonban nem egyedül a szentszékek előtt találhatóunk ilyen ügyekkel, hanem a világi bíróságok előtt is, ezért ahol releváns, röviden kitérünk a korabeli civiljogi szabályozásra, és a polgári bíróságok gyakorlatára is.

Elsődlegesen le kell szögezni, hogy a szentszékek a kánonjogban lefektetett anyagi jogi és eljárásjogi szabályok alapján ítélkeztek. 1917-ig nem volt egy egységes törvénykönyv, hanem az évszázadok során megszületett jogszabály-gyűjtemények együttesen alkották a kánonjogot. A Corpus Iuris Canonici, magyarul kánon törvénytár elnevezés a 16. századtól kezdve vált szokásossá, ugyanis a Corpus kiadásai legnagyobb-részt a XIII. Gergely pápasága idején, 1582-ben megjelent hiteles kiadáson alapultak. A 17-es CIC megalkotását megelőzően a házasságra vonatkozó rendelkezéseket az alábbi jogforrások tartalmazták: a *Decretum Gratiani Pars II. C. 27–36.*, IX. Gergely dekretális-gyűjteményének IV. könyve, a *Liber Sextus* rövid, három titulusból álló

IV. könyve, a Clementinae IV. könyvben szereplő egyetlen titulusa, a korszakot alkotó trienti törvényhozás, az azt követő és magyarázó, valamint főképpen a perjogi részt szabályozó pápai konstitúciók, és a legújabb időkből a *Ne temere decretum*.¹

Már az I. Vatikáni Zsinat (1869–1870) előkészületei során felmerült az igény egy kizárólagos egyházi törvénygyűjteményre, ugyanis az addig felhalmozódott egyházi jogszabályok sokaságában olyan nehéz volt az eligazodás, hogy az a jogalkalmazást jelentősen megnehezítette, nehézkessé tette, ugyanis a konstitúciók, pápai és kongregációi rendeletek mellett még az egyes országokban és egyházmegyékben is külön-külön igyekeztek a perrendtartás szabályait az egyetemes kánonjog szabályainak megfelelően összeállítani.²

A *Ne temere* dekrétumot X. Piusz pápa adta ki 1907-ben, mely a megkötött egyházi házasság anyakönyvezését szabályozta, valamint másik fontos intézkedése volt az egyházi házasságkötés rendkívüli formájának bevezetése, amely akkor volt alkalmazható, ha halálveszély állt fenn, vagy súlyos elháríthatatlan körülmények, és az illetékes közreműködő nem lehet jelen, vagy nem érhető el.³

A kánonjog hivatalos kodifikációját X. Piusz pápa rendelte el 1904-ben, a munkálatokat pedig Pietro Gasparri bíboros vezette. Az elsődleges cél nem teljesen új jog alkotása volt, hanem az addigi rendelkezések összefoglalása, elrendezése. Az anyagot öt könyvbe szerkesztették: általános szabályok, személyek, dolgok, perjog és büntetőjog címen. A törvénykönyvet XV. Benedek pápa hirdette ki 1917. május 27-én, és rá majd egy évre 1918. május 19-én, pünkösöd napján lépett hatályba.⁴

Témánk mélyebb megértése végett először vessünk egy pillantást arra, hogy mit értünk szeparáció alatt, és annak milyen fajtáit különböztethetjük meg. A szeparáció, azaz ágytól és asztaltól történő elválasztás ismert volt mind a kánonjogban, mind korábbi magánjogunkban. Bár tény, hogy az 1894. évi XXXI. tc., a Házassági törvény (a továbbiakban: Ht.) a hazánkban is több évszázados joggyakorlati múltra visszatekintő egyházjogból vette át ezt az intézményt, lényegében azért, hogy tekintettel legyen azokra a katolikus vallású polgárookra, akik egyházuk tanítása szerint a házasságot felbonthatatlannak tekintették, tehát egy gesztusnak is minősíthetjük a katolikus egyház felé a polgári házasság bevezetésekor. Ezen túl házasságrendező szerepet is szántak neki, ugyanis ahol remény mutatkozott még a házasság megmentésére, ott éltek ezzel a lehetőséggel, hátha ennek ideje alatt sikerül a feleknek helyrehozni a házasságukat.

A Ht. szerint az ágytól és asztaltól elválasztásnak ugyanazok voltak a feltételei, mint a kötelék felbontásának, tehát a törvényben felsorolt valamely bontó oknak fent kellett állnia. A két intézmény (kötelék felbontása és az ágytól-asztaltól elválasztás) egyébként párhuzamosan is alkalmazható volt. A felperes bármikor átváltoztathatta

¹ SIPOS István – GÁLOS László: *A katolikus házasságjog rendszere a Codex Iuris Canonici szerint*. Budapest, Szent István Társulat, 1960. 22.

² RADA István: *Egyházi perrendtartás*. Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1918. 21–22.

³ SZUROMI Szabolcs Anzelm: *Szemponatok a katolikus egyház jogrendjének működéséhez*. Budapest, Szent István Társulat, 2010. 197.

⁴ ERDŐ Péter: *Egyházjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 74.

az elválasztásra irányuló keresetét felbontó keresetre, ugyanis mindkét eljárás tárgyalási módja egyenlő volt, ugyanazokkal a kifogásokkal lehetett élni mindkettő esetén. Ezzel a választási jogával a felperes célszerűségi megfontolásokból az elsőfokú ítélet meghozataláig élhetett, hogy ne lehessen indokolatlanul elhúzni az eljárást. Amennyiben olyan ügyről volt szó, ahol az alperesnek viszontkereseti jogot állapítottak meg, ő – függetlenül a felperes kereseti kérelmétől – kérhette akár a kötelék felbontását, akár az ágytól és asztaltól történő elválasztást. Amennyiben az egyik fél felbontást kért, a másik pedig szeparációt, a bíróság – amennyiben bebizonyosodott a mindkét eljárás-hoz szükséges bontó ok megléte – minden esetben felbontotta a köteléket.⁵

A Ht. nem bontotta különböző fajtákra a szeparációt, ezzel szemben a kánonjog két fajtáját is ismeri, egyrészt az örököszt vagy életfogytiglanit, másrészt az ideiglenest. Az első változat két esetben volt lehetséges a Corpus Iuris Canonici érvényessége alatti századokban: ha a házasfelek egyike vagy mindkettő szerzetbe lépett, vagy ha a férfi felvette a felsőbb egyházi rendeket (diakonátus, áldozópapság, püspökség); továbbá ha a házasfelek egyike házasságtörést követett el (bizonyos feltételek megléte szükségeltett még ezen belül).⁶ Bár itt kell megjegyeznünk, hogy nem volt ez teljesen egyértelmű az évszázadok alatt kiadott, néha egymásnak ellentmondó törvények szövevényében. Ennek megfelelően a korabeli szerzők álláspontja sem egyezett, bizonyos kánonjogászok szerint már ebben az időszakban is csak a házasságtörés (korábbi évszázadokban csak a nő házasságtörése, később mindkét házastársé⁷) szolgáltatathatott alapot az élet-hosszig tartó elválasztásra, esetleg még – főként a régebbi jogban – a hitehagyás lehetett erre megfelelő ok, de azt az egyházi joggyakorlat a 19. századra már az ideiglenes elválasztás jogcímei között ítélte meg.⁸ 1917 után, azaz az első egyházi törvénykönyv megszületésétől kezdve már egyértelműen csak egy esetkorre szűkült a végleges elválasztás lehetősége: a házasságtörésre. Az ideiglenes elválasztás esetei nem voltak taxatív felsorolva, lényegét tekintve akkor lehetett kiszabni, ha a házastársak egyikének (vagy akár mindkettőnek) a lelki üdvössége, élete, egészsége veszélyeztetve volt. A 19. század közepén keletkezett Rauscher-féle instructio a következőket hozta rá példaként: ha az egyik házastárs a keresztény hittől elpártol, ha házastársát hitehagyásra, vétkekre vagy büntetésekre csábítja, ha rossz bánásmóddal életét és egészségét veszélyezteti, ha hosszabb időn át érzékenyen keseríti, vagy ha hosszas ragályos betegségben szenvedne. Az 1917-es CIC ehhez nagyon hasonló, bár némileg eltérő esetköröket hozott fel az ideiglenes elválasztásra,⁹ de abban mindkét szabályozás megegyezik, hogy külön is ne-

⁵ MÁRKUS Dezső: *A házassági jog és az anyakönyvi törvény kézikönyve, az 1894. : XXXI, XXXII. és XXXIII. törvényzikkék és az azokra vonatkozó összes rendeletek és utasítások.* Budapest, Grill, 1895. 140–142.

⁶ BAGOSSY Bertalan: *Feladatunk a polgári házassággal szemben.* Szatmár, Reizer János, 1896. 220–221.

⁷ ROSZNER Ervin: *Régi magyar házassági jog.* Budapest, Franklin, 1887. 303–304.

⁸ KONEK Sándor: *Egyházjogtan kézikönyve, különös tekintettel a Magyar Állam egyházi viszonyaira.* Budapest, Franklin, 1889. 543–544.; SCHERMANN Egyed: *A házasság jogi és erkölcsi szempontból.* Budapest, Szent István Társulat, 1913. 89–90.

⁹ Ezen okok a következők az 1131. kán. szerint: ha a másik fél nemkatolikus szervezethez csatlakozott, ha a gyermeket nemkatolikus módon nevelte, ha vétkes és gyalázatos életet él, ha súlyos testi vagy lelki veszedelmet okoz a másik félnek, ha vadságával a közös életet túl nehézvé teszi. S minden más hasonló:

vesíti az általunk vizsgált ideiglenes szeparációs okot, a durva, kegyetlen bánásmódot vagy más néven kegyetlenkedést, melyet aztán a bírói gyakorlat is alaposan kimunkált, megállapításának feltételeit kikristályosította.

Az időleges elválasztást egyébként az egyházi bíróságok mindig határozatlan időre mondták ki, sem a törvény nem nevesített fix határidőket, sem a gyakorlatban nem találkozottam olyan esettel, ahol az elválasztás pontosan meghatározott időtartamra szólt volna.¹⁰ Fontos kiemelni, hogy sem az élethosszig tartó, sem az időleges különélés nem valósulhatott meg pusztán a felek akaratából, akár kölcsönös megegyezéséből, csakis bírósági eljárás folytán.¹¹

A kegyetlenkedés, kegyetlen bánásmód és a hűtlen elhagyás szoros kapcsolatban volt egymással, ugyanis nagyon gyakran előfordult mind a szentszéki bíraskodási gyakorlatban, mind a világi bíróságok előtt (akár a Kúriáig jutott ügyekben is), hogy a kegyetlen bánásmód szolgáltatott alapot az elhagyásra. Ennek tisztázása azért is volt kiemelkedő jelentőségű, mert fontos szempont volt az ítélet meghozatalakor, hogy melyik fél hibájából mondták ki az ágytól és asztaltól történő elválasztást, vagy éppen a válást civil bíróságok előtt.¹²

Tehát sok esetben kánoni gyakorlatunkban az egyik fél a kegyetlenkedés meglétekor nem fordult a szentszékhez, hanem önkéntesen elvált a házastársától, azonban amint ez az egyházi hatóság tudomására jutott, az ügyésznek hivatalból pert kellett indítania önkéntes elválás címén, hogy a házastársak joghelyzete rendezve legyen. Ebben az esetben mindkét házastársat a per alperese volt, az ügyész felperessége mellett. Ekkor a sértett házastárs (általában a feleség) gyakran bebizonyította a kegyetlenség meglétét, és amennyiben a bíróság megalapozottnak találta, ugyanúgy ezen a címen mondták ki a szeparációt.

Ugyanakkor a kegyetlenség gyakran nem járt egyedül, hanem más percímekkel együtt sorolták fel, mint például a pazarlással, tékozló életvitellel.¹³

Hogy e percím fontosságát alátámasszuk, szemléltetésképp néhány adatot mindenképpen érdemes megvizsgálni. Az 1850-60-as években, szűk tíz év leforgása alatt 54 esetben szerepelt a perekben a kegyetlenkedés, mint szeparációra okot adó percím. Természetesen nem minden esetben látták megalapozottnak, de erre még alább részletesebben kitérünk. E szám nagysága akkor tűnik ki igazán, ha összevetjük azzal az adattal, miszerint 1855 és 1871 között 83 szeparációs pert tárgyaltak a székesfehérvári egyházi bíróságon. Tehát megállapíthatjuk, hogy az ügyek túlnyomó többségében

mindmegannyi törvényes ok a másik fél szétválására, a helyi ordinárius tekintélyével, vagy saját elhatározásával, ha biztos a dolgok felől, és veszedelmes volna a halogatás.

¹⁰ Ld. erről bővebben: KONEK i. m. 543–547.

¹¹ Hatályos kánonjogunkban már a jogalkotó szakított ezzel a gyakorlattal, új szabályozást nyert a szeparáció.

¹² Erre ld. több civiljogi jogeset: RÉVAY Bódog: *A hűtlen elhagyás*. Budapest, Légrády, 1921. 15., 24.; valamint a hűtlen elhagyás eljárásjogi kérdéseiről: RÉVAY Bódog: *Az elhagyásos per, házassági jogi tanulmány*. Budapest, Légrády, 1920.

¹³ Pl. SzfvPL 1859. 91. [Munkámban a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár anyagaira a következő formában hivatkoztam az ott előírt kötelező forma szerint: SzfvPL 1846. 67/10., SzfvPL 1859. 91.]

szerepelt, akár önmagában, akár más percímekkel együtt: az esetek nagyon nagy százalékában a házastárs kegyetlenkedésére, durva bánásmódjára hivatkozva adták be a keresetlevelet, azaz ez volt a szeparáció kérésének fő oka.¹⁴

Az ügyek döntő többségében felperesként a feleséggel találkozhatunk, ellenben arra is volt több példa, hogy a férj vádolta kegyetlenkedéssel házastársát. Például egy 1856-os ügyben a férjet találjuk felperesként, aki a feleségétől annak egészen a bántalmazásukig terjedő durva bánásmódja miatt szeretne különválni, mely kegyetlenkedés egyszer odáig fajult, hogy a feleség megkísérelte felgyújtani férjét.¹⁵

A kegyetlenkedés, mint szeparációs ok, tehát csakis az ideiglenes elválasztásra szolgálthatott alapot, az örökös elválasztásra nem. Viszont az ideiglenes elválasztásnál egyik fő hivatkozási ok lévén, a tankönyvek első helyen hozták példaként általában. Így volt ez már a Corpus időszakában is, és nem változott az 1917-es egyházi törvénykönyv bevezetésével sem.¹⁶

2. Gyakorlati kérdések

Ezen bevezető gondolatok után, hogy a gyakorlatban is megismerkedhessünk a fentebb elméletben kifejtett gondolatokkal, térjünk át egy érdekes, és vitatható szeparációs per vizsgálatára, melyet kegyetlenkedés címén nyújtottak be a székesfehérvári püspöki szentszéken. Azért választottam egy együttélésre utasító pert többek között, mert többségben volt a gyakorlatban azon ítéletek száma, ahol nem találták megalapozottnak a kegyetlenkedést, azaz együttélésre szólították fel a házaseleket. Mielőtt a per részleteibe bocsátkoznék, a kegyetlenkedésről, mint *terminus technikus*ról annyit feltétlenül meg kell jegyezni, hogy ez jogi tartalmat nyert a szentszéki bíraskodásban, bizonyítottsága esetén okot adott az ideiglenes szeparáció kimondására, továbbá ennek pontos kritériumai is kikristályosodtak a bírói gyakorlatban. Nem volt elég ugyanis például az egyszerű – akár durva – bántalmazás, mint ahogy nem alapozta meg a többszöri, de nyomokat nem hagyó, azaz enyhébb bántalmazás sem.¹⁷ A bírói gyakorlat következetesen csakis akkor látta bizonyítottnak, amennyiben többszöri, rendszeres bántalmazást igazolt a felperes, valamint ezen felül az életveszély megléte is szükségeltett. Az életveszélynek azonban szintén tartósnak kellett lennie, nem volt elegendő egyetlen szituáció, melyben a sértett fél élete veszélyben forgott. Példaként szolgálhat erre Laüg Teréz és Göbel Sándor szigetújfalusi lakosok esete 1856-ból, melynél a tanúk azt bizonyították, hogy a férj egyszer kést dobott felesége után, mely kimerítheti az életveszély fogalmát, de mivel csak egy ilyen esetről számoltak be, és több bántalmazást, életveszélyes helyzetet nem tudott bizonyítani a sértett házaspár, így nem látták

¹⁴ SzfvPL Szentszéki jegyzőkönyvek adatai alapján.

¹⁵ SzfvPL 1856/54.

¹⁶ Ld. erre példaként és bővebben: Bozóky Alajos: *Az egyházi jog tankönyve*. Pest, Heckenast G., 1871. 416–418.

¹⁷ Pl. SzfvPL 1857. 47. 3. ügy, melynél több tanú is látta a bántalmazást, melyet nagyon súlyosnak írtak le, ennek ellenére nem látta bizonyítottnak a bíróság a kegyetlenkedést.

megalapozottnak a szeparációt.¹⁸ Tehát a tények fennállását a bíróság mindig az adott esetben mérlegelte a felhozott bizonyítékok alapján.

Azt mindenképpen le kell szögeznünk a téves következtetések elkerülése végett, hogy a durva bánásmódot, kegyetlenkedést nem a mai mércénkkel mérve kell elképzelni, vizsgált korszakunkban még a házastárs megverése nem merítette ki e fogalmat, többször is kifejtették ítéletükben a bírák, hogy minimum a többszöri, és egy bizonyos mértéket túllépő verést lehet csak bántalmazásnak, kegyetlenségnek tekinteni. Példaként szolgálhat erre a következő érvelés is, melynél nem állapították meg a durva bánásmódot: „szájás feleségét csak önvédelemből bántotta, és néha ittas állapotában, midőn neje felbosszantotta.”¹⁹

A bántalmazás elkövetési magatartásai igen változatosak lehetnek. A „klasszikusnak” mondható pofon, felpofozás, durvább verés, „megtagolás” (akár pusztá kézzel, akár bottal vagy egyéb eszközzel) volt a leggyakoribb,²⁰ de ezen kívül az emberi kreativitás e téren és ebben a korban sem ismert határokat. Ennek érzékeltetésére álljon itt néhány példa a jegyzőkönyvekből. Előfordult, hogy kést, egyéb vágóeszközt dobott a férj felesége után; más esetben a férj erős szorongatásokkal próbálta nejét „jobb belátásra bírni”, melyek komoly (orvosilag is igazolt) kék foltokat eredményeztek; ezenkívül előfordult még a férj felgyújtása, mérgezési kísérlet, ostorral verés is a bíróság gyakorlatában.²¹ E magatartásokat természetesen nem minden esetben találta a bíróság minden kétséget kizáróan bizonyítottnak.

Mint láthattuk tehát, azt sem jelenthetjük ki, hogy e tettek elkövetői kizárólag a férfiak voltak, bár az esetek túlnyomó többségében azért megállja helyét e feltételezés, de mint bemutattuk, néhol a feleség is – hol pusztá agresszivitásból, hol valamilyen aljas cél érdekében – a férje testi épsége ellen fordult.

Egyébként a súlyos bántalmazással, és annak a ténynek a megkövetelésével, hogy a bántalmazások többszöriek és súlyosak legyenek, melyek az együttélést már lehetetlenné teszik, a későbbi magánjogunkban is találkozhatunk, ott is megkövetelték e tények meglétét a házasság felbontásának megengedéséhez. Jó példa erre az a Kúrián tárgyalt eset, melynél egy vasúti ór a feleségével összeveszett és megverte. Ezt nem ítélte a bíróság elegendőnek az elváláshoz, azzal érvelt, hogy a házaspár olyan kisebb bántalmazásait, melyek a házasság további fenntartását nem teszik lehetetlenné, el kell nézniük egymásnak, és meg kell bocsátani. Nem ért teljes mértékben egyet ezzel az érveléssel Sztéhlo Kornél, aki szerint individualizálni kellene a döntéseket, nem szerencsés ilyen általános klauzulát lefektetni, mert minden egyes esetben vizsgálni kell a házaspár egyéniségét, és életviszonyaikat szintén gondosan figyelembe kell

¹⁸ SzfvPL 1856. 38. 14. ügy. Ennél az ügynél érdekes módon mindkét fél úgy nyilatkozott, hogy a történet ellenére mégis együtt szeretnének élni, azaz a per folyamán rendeződött a viszonyuk, ez is érvként szolgálhatott a bíróság döntésénél.

¹⁹ SzfvPL 1859/93.

²⁰ Pl. SzfvPL 1857. 47/3., 1855. 3/5.

²¹ Pl. SzfvPL 1856. 38/14., 1856. 35/6., 1857. 58/9.

venni.²² Egyet kell értenünk Sztéhloval érvelésében, és megállapíthatjuk, hogy a szentszéki gyakorlat is követi ezt az elvet, ugyanis minden egyes pernél nagyon komoly bizonyítási eljárást folytattak le, ugyanakkor tény, hogy megkövetelték a többszöri és súlyos bántalmazást, tehát összességében a Kúriai gyakorlattal párhuzamba hozhatjuk a szentszéken kikristályosodott gyakorlatot.

Vizsgált szentszéki perünkben az ítélet 1857-ben született meg. Vessünk egy pillantást először is a legfontosabb tényekre, vázoljuk fel röviden a történeti tényállást. A keresetet a feleség nyújtotta be férje ellen, mindketten dunapentelei lakosok voltak. Az ügy *causa petendije*, azaz a percím, amelyre hivatkozva az elválasztást kérte, a kegyetlenkedés volt. Ennek alátámasztására a következő állításokat hozta fel a felperes: férje őt éjjel nappal üldözte, elűzte a háztól, szüntelen ütötte-verte, sőt, a bántalmazások odáig fajultak, hogy azok következtében szellemileg visszamaradott lett a verések ideje alatt született gyermekük. Továbbá felhozta a felperes, hogy férje mérget tart a házban, még hozzá azzal a céllal, hogy az ő életére törjön, így nem maradhat nála, mert az élete veszélyben forog. Itt fontos ismételten hangsúlyozni, hogy az életveszély fennforgását megkövetelték a kegyetlenkedés megállapításához, így ennek bizonyítása döntő jelentőségű volt. A felperes több tanúval kívánta igazolni a bántalmazásokat, azonban csak az egyik tanú nyilatkozta azt, hogy szemtanúja volt a bántalmazásnak, de ő is csak egyszer.

Fontos tény, hogy az alperes is elismerte, hogy nejét néha „arcul csapta”, azonban ezt azzal indokolta, hogy „ilyen fenytetésre mintegy kényszerítette őt” a felesége, ugyanis nem látta el a legalapvetőbb háziasszonyi és házastársi kötelezettségeket sem. Továbbá azt is felhozta felesége ellen, hogy nem törődik a gyermekeikkel, kegyetlenül bánik velük, nem ápolja őket még betegségükben sem, mely tényeket tanúkkal is bizonyította.

A bíróság a tanúk és a felek vallomásai alapján hozta meg ítéletét, melyben a felperes kérelmét elutasította, és a Decretum Gregorii (együttelésre utasító rendelkezések: Decretal. Gregorii II. XXIV. tit. 24. fejezet; elvlasztó rendelkezések: II. könyv. 13. cím, 13. fejezet, vagy 2. és 13. cím, 10. fej. és 8. fej.) rendelkezéseire, a Trentói zsinat 24. ülés 8. fejezetében foglaltakra, valamint Pál apostol Kor. VII. 10., róm. VII. 3. leveleire hivatkozva a feleket együtt lakásra- és élésre szólították fel.²³ Abban a korban ezt a szentszék végre tudta hajtatni úgymond karhatalommal is, ugyanis a cs. kir. törvényszék nyújtott ebben segítséget az egyházi bíróságnak.

A bíróság ítéletében azzal érvelt, hogy bár a felperes valóban bizonyítani tudta, hogy férje kezét emelt rá, a tanúvallomásokból nem látta bizonyítotttnak, hogy ez rendszeresen történt, amint ítéletében fogalmaz: „tehát fölperesnő alperes férje ellen semmi mást, csak egy pár bántalmazást bizonyított be, mely kegyetlenségnek éppen nem mondható”. Ami az életveszélyt illeti, a feleség ennek fennálltát férje méregtartásával próbálta igazolni, azonban a bíróság ezt sem látta megalapozottnak, ugyanis az alperes tanúinak vallomásából kellő bizonyossággal állítható, hogy a mérget a rágcásalók irtására

²² Ahogy ezt a Ht. 80. §-a meg is követeli, azt tartaná a 78. §-nál is követendőnek Sztéhlo. SZTEHLO Kornél: *A házassági per kézikönyve, tekintettel a Magyar Kir. Curia gyakorlatára, a szomszéd államok házassági jogának ismertetésével*. Budapest, Franklin, 1925. 20–21.

²³ Elvlasztó rendelkezések: SzfvPL 1845. 22. 5. ügy, 1846. 49/3., SzfvPL 1857. 58/9.

használta az alperes, semmilyen ölési szándék nem vezérelte. A koraszülést, melynek következtében a gyermek betegen született, a felperes szintén nem tudta kellően alátámasztani, ugyanis az egyik tanú csak azt bizonyította, hogy a felperes a kezei között szült, a többi tanú pedig egyenesen azt állította, hogy valószínűleg az asszony véletlen és súlyos elesésének volt a következménye. Tehát világosan kiolvasható az ítéletből, hogy a kegyetlenkedés megállapításához két konjunktív feltétel fennállása szükséges: egyrészt a bántalmazás rendszeressége, másrészt a bántalmazások olyan mértéke, amely életveszélyt idéz elő. Azt, hogy az életveszélyt mikor látták megvalósulni, mindig az egyes esetekben, a körülmények alapos mérlegelésével a bíró diszkrecionális joga volt eldönteni.

Fontos követelmény volt a bíró számára, hogy erkölcsi bizonyosságra jusson az ítélet meghozatala előtt, mely bizonyosság nem jelent tévedhetetlenséget, de az igazság valószínűségét. Jelen perben a bíró nem látta megvalósulni a kegyetlenkedés meglétét, ezért nem hozta meg az elválasztó ítéletet. Ellenben érdemes végiggondolni, hogy ennyire megromlott kapcsolatnál, ami a periratokból egyértelműen kiténik, a felekre nézve kedvező ítélet született-e.

3. A bizonyítékok

Pár szóban össze kell foglalni a kánoni perben, és konkrétan a kegyetlenkedés címén indult perekben használt bizonyítékokat, melyek alapján a bírák erkölcsi bizonyosságra juthattak és meghozhatták ítéletüket. Általánosságban elmondható, hogy a kánonjog a egyes bizonyítási rendszert alkalmazza (mind vizsgált korszakunkban, mind a jelenleg hatályos egyházjogunkban), azaz alapvetően bármi felhasználható bizonyítékként az adott perben, amely valamilyen tekintetben igazolja a fél által állított tényeket, viszont egyes bizonyítékokat külön is nevesít, és néhol megszabja, hogy adott esetben mennyire vehetők figyelembe (pl. vádlott beismerő vallomása). Továbbá főszabály szerint a bizonyítékoknak nincs előre meghatározott bizonyító ereje, a bíró joga eldönteni, hogy az adott esetben mennyire veszi figyelembe az egyes bizonyítékokat ítélete meghozatalakor. Vizsgált korszakunkban a nevesített bizonyítékok következők voltak: tanúvallomások, bírói szemle, szakértői vélemény, okiratok, eskü.²⁴

Az átvizsgált szentszéki dokumentumok alapján többféle bizonyítási eszköz is mindennaposnak volt mondható a törvénykezési gyakorlatban a kegyetlenség igazolására. Ahogy a pereknél általában, a kegyetlenkedési eseteknél is a legalapvetőbb információszerzési formák a felek nyilatkozatai és a tanúvallomások voltak. Ezekből sok esetben minden kétséget kizáróan le lehetett szűrni a durva bánásmód meglétét vagy hiányát. Ezen kívül a következőkkel is gyakran éltek a peres felek vagy a bírák hivatalból: lelkipásztori értesítés; a városi, falusi tanács igazolása; orvosi látélet, sőt, egy esetben találkoztam városkapitányi bizonyítvánnyal is.²⁵

Nézzük meg ezeket kicsit részletesebben: vizsgált perünkben csak tanúvallomások és a felek önvallomásai álltak a bíró rendelkezésére, ellenben – ahogy említettük – a

²⁴ Bozóky i. m. 240–241.

²⁵ Ld. pl. SzfVPL 1856/25. p. 7., SzfVPL 1846. 67/10.

kegyetlenkedés címén indult szeparációs perekben vannak egyéb tipikus bizonyítási eszközök is, melyeket az esetek nagy többségében alkalmazni szoktak. Az egyik a már említett tanúvallomás, ugyanis jó eséllyel voltak tanúi rokonok, barátok, ismerősök, szomszédok a bántalmazásoknak. Ezen kívül nagy szerepe volt a lelkipásztori jelentésnek, mely hivatalos egyházi okiratnak minősült, ezt nem volt szabad megtámadni, vagy az abban foglaltakat bármilyen módon kétségbe vonni. Ezt a jelentést a felek plébánosa készítette el, amennyiben jól ismerte a felek körülményeit, ugyanis ekkor kötelessége volt leírni mindent, amit tud, és a bírónak döntése meghozatalában ez döntő jelentőségű volt.

Ezen kívül értékes bizonyítéknak számított az orvosi látlelet, mellyel a bántalmazás súlyosságát lehetett minden kétséget kizáróan bizonyítani. A bírói gyakorlatot vizsgálva ugyanis abban az esetben, ha a sértett fél olyan jellegű sérüléseket szenvedett, hogy huzamosabb ideig kórházi kezelésre szorult, akkor az esetek döntő többségében a bíróság megállapította az életveszély fennálltát.

Bizonyítékként értékelték a felek szembesítés során tett nyilatkozatait is, mely bár a kánoni perben nem volt jellemző eljárás, ugyanis az írásbeliség volt a főszabály, ennek ellenére több esettel is találkoztam, melyeknél a feleket személyesen is meghallgatták egymás jelenlétében, ahol reflektálhattak egymás kijelentéseire.

Érdekes szempont a kegyetlenkedés vizsgálatakor annak szemügyre vétele, hogy a kegyetlenkedő fél milyen indokokat hoz fel a durva bánásmód mentségéül. Ugyanis a bíróság abban az esetben, ha a bántalmazás bár megvalósult, de úgy ítélte meg, hogy menthető okból tette a házastárs, akkor nem mondta ki az ágytól és asztaltól elválasztást, hanem a feleket az egymás iránti keresztényi szeretetre intette, és felszólította őket, hogy változzanak meg, éljenek békében egymással. Egy szélsőséges alperesi védekezés így hangzott: „szájás feleségemet csak önvédelemből bántottam, és néha ittas állapotomban, midőn nejem nagy szájával felbosszantott”. Természetesen ez nem szolgálhatott mentségül a kegyetlen bánásmódra, ellenben például a feleség házasságtörése, vagy az asszonyi kötelezettségek súlyos elhanyagolása adott esetben annak minősülhetett. A vizsgált perben is mentette magát az alperes felesége gyermekeikkel és vele szemben tanúsított nem megfelelő magatartásával, melyet tanúkkal is bizonyított. Továbbá azokban az esetekben, amikor a kegyetlenkedés bár megvalósult, de régebben történt, és a feleség továbbra is együtt élt férjével, ezt megbocsátásként értékelte a bíróság, így nem szolgálhatott az elválasztás alapjául. Azaz hasonló elbírálás alá esett, mint a házasságtörés, melynél a további, bizonyos ideig (hat hónapig) tartó együttélést szintén a megbocsátás jeleként értelmezték, ahogy ez törvényi szabályozást is nyert.²⁶

4. A kánonjogon túl

Érdemes egy rövid kitekintés erejéig azt is megvizsgálni, hogy miként viszonyultak a kegyetlenkedéshez a kánonjogon kívüli házasságjogok a polgári házasság bevezetése

²⁶ Codex Iuris Canonici 1917. 1129. kán.; SzfivPL 1857/48. esetén szintén elnézték a kegyetlenséget, mert volt rá oka az alperesnek.

előtt, abban az időszakban, mikor még mindenkire azon eljárás volt az irányadó, amely alá a vallása szerint tartozott.

Fontos leszögeznünk, hogy a házasság intézményének szabályozása, és a házassági jogvitákban való törvénykezés a középkortól kezdve, évszázadokon át a katolikus egyház és annak intézményei hatáskörébe tartozott. Abban az esetben is, ha nem katolikus vallású személyek házasságáról volt szó. Ez az elv kezdett megtörni a 18. században, ugyanis a protestánsok és más vallásúak házassága kezdett kikerülni a szentszékek illetékességéből, és vagy más egyházak bíróságai elé kerültek ezen ügyek, vagy az állami törvényszékek elé.²⁷ Amennyiben vegyes házasságról volt szó, tehát az egyik fél a katolikus vallást követte, azokban az ügyekben megmaradt a szentszékek illetékessége, bár később ez a helyzet is bonyolódni kezdett a 19. század folyamán.

1786-ban, II. József uralkodása alatt született egy nyílt parancs, házassági pátens, melyben a házassági kötelék felbontását szabályozták azokra nézve, akik nem a katolikus vallást követték. E parancs négy esetkört nevezett meg, melyek teljesülése esetén megengedhető a házassági kötelék felbontása.²⁸ E négy esetkör egyike a 'halálos gyűlölet vagy levívhatatlan ellenszenv (*capitolale odium aut insuperabilis aversio*)', mely kicsit tágra nyitotta a bíróságok döntési szabadságát, ugyanis a levívhatatlan ellenszenv alá elég sok magatartást be lehetett sorolni. Kimondottan tehát maga a kegyetlenkedés nem volt bontó okként megnevezve, ugyanis a pátens próbálta szűkre szabni az elválás lehetőségét, azonban a fentebb említett esetkör keretein belül váló okká nőtte ki magát a gyakorlatban a kegyetlenkedés. Lényegében egyrészt e bontó ok egyik esetkörként kezdett elterjedni a gyakorlatban a kegyetlenség, tehát amikor bebizonyosodott a többszöri bántalmazás, engesztelhetetlen gyűlölség címen elválasztották a feleket.

A kegyetlenkedés azonban egy másik elválasztási esetkörnél is relevanciával bírt, nevezetesen a házastárs élete elleni törés esetében. A kegyetlenkedést ugyanis gyakran minősítették élet elleni törésnek, amennyiben kellően súlyos volt az egyik házastárs cselekedete.²⁹ Másrészt az osztrák polgári törvénykönyv is kimondta a 115. §-ban, hogy nem csak az élet elleni törés, hanem az egészség elleni veszedelmes cselekedetek is okai lehetnek a házasság felbontásának. Hasonlóképpen szabályozta ezt a kérdéskört az 1894-es Ht. is.³⁰ Fontos leszögeznünk, hogy itt valódi elválasztásról beszélünk, nem pedig a kötelék fennmaradása melletti szeparációról, ugyanis csak a katolikus egyház tanítása szerint minősült a házasság felbonthatatlannak.

²⁷ Erről ld. bővebben: MÓRA Mihály: *Az egri püspöknek adott két instrukció (1794–1795) és a sommás házassági köteléki per*. Budapest, Stephaneum Ny., 1942. 383–387.

²⁸ Ezen esetkörök: 1. a házastárs egyik a másiknak az életére tört, 2. házasságtörés, 3. hűtlen elhagyás, 4. halálos gyűlölet vagy levívhatatlan ellenszenv. Ld. II. József házassági pátense, 1786.

²⁹ Egyébként az élet elleni törés megállapításához a Kúria megkövetelte, hogy a házastárs élete ellen törő házastárs a Btk. valamelyik, az ember élete ellen irányuló büntetett megkísérelje vagy legalább erre előkészületet tegyen. HAJNAL Henrik: *A m. kir. Kuria legújabb gyakorlata köteléki és nőtartási perekben*. Budapest, Admiral Ny., 1936. 73.

³⁰ Ht. 78. §. Felbontható a házasság, ha a másik házastárs a házastársnak élete ellen tört vagy azt testi épségét vagy egészségét veszélyeztető módon szándékosan súlyosan bántalmazta. 1894. évi XXXI. tc. a házassági jogról.

Érdemes megállni egy kérdés mellett néhány gondolat erejéig, ugyanis elég gyakran előfordult a gyakorlatban, hogy vajon életet vagy egészséget sértő magatartásnak minősülhet-e, ha a férj, tudva, hogy súlyos nemi betegségben szenved, mégis közösült a feleségével, aki nem tudott a ragályos kórról. Született ez ügyben a Kúriának is egy döntése, mely nem tekintette a fentebb leírt magatartást súlyos bántalmazásnak. A bántalmazást klasszikus értelmében nem is fedi le e magatartás, azonban véleményünk szerint hatásaiban kimeríti e cselekményt, ezért csak akkor mentesülhetne a férj a felelősség alól, ha megalapozottan gondolta azt, hogy a betegségének a fertőző volta már megszűnt, vagy nem is létezett.³¹

Egyébként a protestáns egyházakra vonatkozó jog is ismerte az ágytól és asztaltól történő elválasztást, amely élethosszig nem tarthatott, lévén hogy a házasság maga felbontható volt, így nem lett volna értelme, tehát csakis időleges elválasztás fordulhatott elő. A házassági nyílt parancs 49–53. szakaszai szabályozták ezt. E szabályozás csakis az ideiglenes elválasztást ismerte, és többek között akkor volt helye, amennyiben az egyik házastársat a másik durva bánásmódban részesítette. A nyílt parancs tehát bár ismerte ezt az intézményt, azonban a gyakorlatban nem folytak olyan perek, melyeknél a törvényszék előtt csakis az ágytól és asztaltól történő elválasztást kérték. Mégsem volt teljesen cél nélküli ez a szabályozás, ugyanis alkalmazni kellett az ideiglenes elválasztást olyan esetben, amikor engesztelhetetlen gyűlölségre alapítva végleges elválasztás iránt folyt a per, de még reményt láttak arra, hogy a felek egy kis meggondolási időt nyerve kibékülhetnek. Amennyiben más ok volt a válóper tárgya, nem az engesztelhetetlen gyűlölet, nem követelte meg a nyílt parancs az ideiglenes elválasztást, ebben az esetben viszont a gyakorlat is – a parancsnak teljes mértékben eleget téve – mindig először az ideiglenes elválasztást szabta ki. Ennek az időtartamára nem volt kötelező törvényi előírás, a bíró szabad belátására volt bízva a körülmények alapos mérlegelésével. A bírósági gyakorlatban a három havi időszak terjedt el, mely a körülmények változásával ismétlődő volt.³²

5. Záró gondolatok

Vizsgálódásainkban a kánonjogra fókuszálva próbáltuk meg bemutatni a szentszéki gyakorlatban oly gyakran előforduló szeparációs okot, a kegyetlenkedést, valamint ahol relevanciával bírtak a korabeli magánjogi törvények, ill. a polgári hatóságok eljárásának bemutatása, vagy párhuzamot tudunk vonni a kánonjogi szabályozással, ott a civil törvények és bírósági gyakorlat is említésre került, a teljesség igénye nélkül. A civiljogi *jurisdictio* teljességre törekvő bemutatása majd egy másik munka keretein belül fog megtörténni.

Megfigyelhettük, hogy a szentszék egységes jogi elveket dolgozott ki, melyek mentén a döntéseit meghozta, és melyekhez következetesen ragaszkodott is. Erre eklatáns

³¹ Ld. erről SZTEHLO (1925) i. m. 20–21.

³² SZTEHLO Kornél: *A házassági elválás joga Magyarországon és Erdélyben, gyakorlati használatra az elválásból eredő személy- és vagyoni jogi kérdésekben és az egyházi és világi bíróságok elé tartozó válóperekben, különös tekintettel a Magyar Kir. Curia gyakorlatára.* Budapest, Franklin, 1885. 43–61.

példa a kegyetlenkedés megvalósulásához és megállapításához szükséges egységes feltételrendszer kialakítása, mely elég szigorúnak tűnhet mai szemmel nézve, azonban nem árt ismételten hangsúlyoznunk, hogy vizsgált korszakunkban még más volt a társadalmi mérce. A házasságon belüli viszonyok kevésbé voltak jogilag szabályozva, ezáltal a házaspárok kevesebb jogvédelmet kaphattak bántalmazások esetén, bár a társadalom is elnézőbb volt az ilyen ügyekben a vétkes féllel szemben.

Láthattuk, hogy a bizonyítási eljárás nagyon alapos és teljességre törekvő volt az egyes esetekben, a bíróság igyekezett minden releváns bizonyítékot megszerezni, a felek teljes viszonyrendszerét feltérképezni, hogy erkölcsi bizonyosságra juthasson az ítélet meghozatalakor. Ebben párhuzamot vonhatunk az állami bíróságok gyakorlatával is, mely szintén alapos mérlegelés alá vetette az ügy minden mozzanatát.

Fontos leszögeznünk, hogy abban is megegyezik mind a magánjogi, mind a kánonjogi álláspont az ágytól és asztaltól elválasztott felek esetén, hogy a különélés folyamán is – természetesen az együttélés köteleességétől eltekintve – kötelezve voltak a felek a házasságból származó köteleességek egymás iránti teljesítésére. Ezt az álláspontot teljes egészében magáévá tette a Kúria gyakorlata is. Leszögezték ugyanis, hogy amennyiben ez nem valósulna meg, és a feleknek úgymond bizonyos szabadság lenne engedélyezve, az táptalajt szolgáltatna az erkölcstelenségnek, és a házaspároknak az egymással való kiengesztelődés még nehezebbé válna.³³

Több hasonlóságot, rokon vonást felfedezhetünk tehát az egyházi és az állami bíráskodás összevetésekor, valamint a törvényi szabályozásban is. Ez nem véletlen, mivel hazánk jogfejlődését nem törte ketté a kötelező polgári házasság bevezetése, és az állami bíróságok szerepének felértékelődése a házassági ügyekben. A két jogrend egymás mellett élt a továbbiakban (ahogy szűkített körben korábban is), egymásra hatást gyakoroltak, néhol egymás ítéleteit tekintetbe is vették. (Természetesen nem a kánonjogi szabályok sérelmével, azok félretételével, hanem ahol arra lehetőség volt). Továbbá a polgári házasságkötést bevezető Ht. nem a semmiből került megalkotásra, hanem az addigi hazai hagyományokat, tapasztalatokat, elvárásokat is figyelembe véve.

Összességében elmondható, hogy a bírói gyakorlat a kegyetlenkedés címén indított szeparációs perekben meglehetősen következetesen alkalmazta azokat a szempontokat, amelyeket kialakított, melyek alapján döntéseit meghozta. Ezekkel lehet vitatkozni, hogy a felekre nézve mennyire kedvezőek, ellenben azt hangsúlyozni kell, hogy az egyház igyekezett mindent megtenni azért, hogy a házasságok helyrejöjjenek, a még menthető kapcsolatok ne bomoljanak fel, mely végső soron a lelkek üdvösségét szolgálja, mely az egyház minden ténykedésének, így a bíráskodásnak is fő célja.

³³ HAJNAL i. m. 45.